

Ігор САВЧУК

СПЕКОТНЕ ЛІТО 1941-го

До 120-річчя від дня народження

Б. М. Лятошинського

Метою пропонованої розвідки є актуалізація листів подружжя Лятошинських до рідних перед початком та у перші місяці Великої Вітчизняної війни. Серед епістоляріїв є лист до бабусі з дідусем Юші Царевич [1] — так Маргарита Олександрівна, дружина композитора, називала в дитинстві свою племінницю Юю Сергіївну Царевич, згодом відому піаністку, фундаторку української школи камерно-інструментального виконавства.

Джерелознавство й епістологія як його складова дають можливість скласти сучасному дослідникові об'єктивне уявлення про ті чи інші історичні події, процеси, розкривають пасіонарну діяльність знакових особистостей музичного мистецтва у часовому відчуженні. За словами проф. М. Копиці, «листування — факт культури свого часу, резерв наукового, інформаційного потенціалу, джерело відтворення цілісної еволюції світобачення, наука узагальнення за формулою: від концепції листа — до нового в історії, її осмисленні, пізнання епохи через особистість, особистості — через події епохи» [2]. Значний поштовх для розвитку сучасного українського мистецтвознавства надали опублікування та коментарі листів М. Лисенка в упорядкуванні Р. Скорульської [3], аналітика на основі листів Дмитра та Левка Ревуцьких у наукових розвідках В. Кузик [4], листування Б. Лятошинського з учителем, а згодом одноступнем і другом Р. Глієром в упорядкуванні М. Копиці й І. Царевич [5] та інші праці у цьому напрямку. Завдяки таким дослідженням особистість митця постає без спотворень, спричинених впливами вульгарної соціології, та відкриваються цілі поля значень, які допомагають глибше зрозуміти його творчість.

Листи Маргарити і Бориса Лятошинських початку війни хранителька Кабінету-музею Б. М. Лятошинського, блискуча піаністка, професор Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського Ія Сергіївна Царевич [6] зберігала у невеликому конверті із власноручним надписом «Ялта 1941». Їх усього вісім, і датовані вони червнем—серпнем 1941 року, коли віра людей

у швидке закінчення воєнних дій живила їхні думки та сподівання. Сьогоднішнє сприйняття цих листів озвучує онтологічний троп: буття «до» і «після» початку війни. І якщо «до» тішить нас умиротвореним плином часу, простими життєвими радощами персонажів епістоли, то «після» — це час, коли біль і гіркота породжують невимовну шеллівську тугу за минулими днями й водночас нездоланну віру у всепереможність життя.

Відомо, що за кілька днів до початку війни, а саме 18.06.1941 Борис Миколайович відправив дружину і племінницю Ію на відпочинок до Ялти. Маргарита Олександрівна, яка мала неабиякий літературний хист, що підживлювався здатністю до тонких спостережень та уважністю до деталей, у листі від 21 червня скрупульозно описує враження від складної дороги до омріяного відпочинку та висловлює жаль, що Борис Миколайович відмовився від їхньої спільної подорожі.

У цьому єдиному довоєнному листі до чоловіка вона детально, як справжній художник-документаліст, до того ж із певною долею іронії, розповідає про останні мирні дні в країні. Читач, потрапляючи в атмосферу довоєнного часу з його повсякденними турботами, черпає море об'єктивних відомостей про тогочасне мирне життя, цінність якого завше усвідомлюється із запізненням, а надто в годину воєнного апокаліпсису. Ці прості життєві враження, що засвідчують кінець хиткого миру в Європі й початок війни на теренах СРСР, сьогодні сприймаються як парадоксальні паралелі із сьогоденням, коли світ знов стоїть на порозі геополітичного перерозподілу, а трагічні долі пересічних людей воєнного покоління війни аж ніяк не впливають на нашу з вами колективну свідомість та здатність вчитися на помилках предків.

Подаємо текст першого листа з незначними скороченнями та коментарями.

«Дорогой мой Боря! Вот мы и в Ялте, на юге, в чудном краю! Едешь на юг — бери теплое пальто, калоши и дождевой зонтик! Отсутствие всего этого заставляет нас терпеть много неудобств. Начну сначала. В поезде было очень душно, окно не открывалось. Старушка, у которой место было над Юшей, надеялась, что Ия ей уступит своё нижнее, а сын её, уходя из вагона, прямо поручил мне похлопотать для неё нижнее место. Когда пришла проводница проверять и забирать билеты, узнав, что на нижнем месте Ия, хотела было перевести Ию на верхнее, мне пришлось опять повторить, что Ия страдает головокружением и падает по ночам с кровати. Старушка надулась, но в нашем же купе на нижнем боковом месте ехал военный, который сейчас предложил ей поменяться. Представь себе, что старушка артачилась: ей, мол, будет беспокойно, будет её шатать в разные стороны, и, когда я ей посоветовала перебраться, она на меня прямо окрысилась. В конце концов, она все-таки поменялась.

Ія Царевич та М. О. Царевич-Лятошинська, кінець 1930-х

Ночью было ужасно душно. Мы с Ией прямо сварились. В 11 часов утра 19-го мы приехали в Днепропетровск. И тут началось. Вагон наш поставили в парк в тупик. До вокзала надо идти минут 15, это значит почти километр расстояние. Сначала была погода ничего, а потом пошел дождь, дальше ливень с грозой. Уборная закрыта, вблизи ничего подобного нету, прицепить нас к Бакинскому поезду должны только в 7 ч. 25 минут вечера, итого, стоять $8\frac{1}{2}$ часов. До 5-ти часов мы терпели. Весь мужской состав вагона ушёл в город. Я боялась бросить вещи, а одна Ия боялась идти. Наконец вернулись наши мужчины, я попросила их смотреть за вещами, а сами с Ией отправились искать “броду”.

Ливень отчаянный, мы без калош, наши светлые зонтики протекают. Пошли в вокзал, увы, дамская уборная закрыта на ремонт. Спрашиваю, где есть ещё, говорят, выйдете в город, в сквере напротив вокзала. Пошли мы, мокли, мокли, искали, искали, нет. Вернулись обратно. Опять спрашиваем, оказывается в конце перрона, еще полкилометра. И так, нашли!!! Вот!.. Обратно в вагон не пошли, подождали до 7 часов на вокзале, и наш поезд подали, тогда мы вернулись. Все вещи были целы, а наши мужчины играли в домино.

Поехали дальше. Термос нам очень пригодился, утром 19-го мы пили чай, а потом наш сосед нам принес кипятку. Ночью я проснулась в Мелитополе, собственно говоря, это было на рассвете, часа в $3\frac{1}{2}$ утра, от страшных ударов

грома и ужасающего стука по крыше вагона. Оказывается, был ливень с грозой и очень крупным градом. В Мелитополе была посадка пассажиров, очевидно, в бесплაცкартные вагоны. Под этим страшным ливнем слышались крики женщин и детей. Поехали дальше всё время с дождем.

Приехали в Симферополь в 10 часов утра. Взяли носильщика (5 р. [7]), который понес наши вещи. Во дворе перед вокзалом стояло много агентов разных санаториев. Я спросила, нет ли кого-нибудь из “Интуриста”, говорят, есть. Подошел какой-то маленький, пожилой черномазый субъект и сказал, что он агент “Интуриста” и что будет легковая машина “Линкольн”, которая сейчас и придёт. Пока он взял наши вещи и повёл к скамейке против остановки автобусов и предложил, что он останется с вещами, а мы можем прогуляться. Мы согласились и пошли. Прогулялись по бульвару, зашли в аптеку, купили черешен и вернулись. Было $1/2$ 12-го дня. Наш “агент” честно сидел около наших чемоданов. Он очень удивился, что мы так скоро пришли и предложил, чтобы мы пошли посмотреть панораму “Взятие Перекопа” [8], а машина или автобус на Ялту пойдут позже. Пошли мы ещё раз. Нашли панораму, посмотрели (3 р.). Интересно! Пришли обратно, был уже 1 час дня. Все санаторные больные поразвезжались на своих машинах, стоят много автобусов на Алушту и ни одного на Ялту. Спрашиваю этого человечка. Он с сожалением говорит, что в то время, как мы ходили смотреть “Взятие Перекопа”, отошел автобус на Ялту. Какая досада! Но потом это оказалось к лучшему.

Ждали мы машину до 3-х часов дня, т. е. 5 часов. День был облачный, но очень жаркий. Пообедали на вокзале очень скверно, невкусно, еле-еле съели. Ия совсем замучилась, ещё после Днепропетровской стоянки, я тоже чувствую, что трудно будет выдержать $3 1/2$ часа езды до Ялты. Наконец в 3 часа дня легковая машина “Интуриста” “Линкольн” отошла, взяв нас и ещё трёх пассажиров. Одна из трёх была жена Гмыри [9], которая прилетела на самолете. Машина открытая, ехать было очень приятно. Дорога до Алушты в горах, покрытых лесом. Красота! Но, но... Ехали до Алушты 2 часа, вместо 1 ч. 20 м. Шалил мотор и останавливались 5 раз и чинили мотор. На горах стало очень холодно и начался ужасающий ливень. Промок брезент сверху, раскрыли внутри зонтики, но и они не помогли. Мокли...

Но в отношении самочувствия было хорошо (я захватила лепешки “аэро” [10]). Наконец приехали в Алушту — ливень. Постояли минут 20, поехали дальше. От Алушты до Ялты дорога очень красивая над морем, но очень много крутых поворотов и петель. Вижу, что Ия зеленеет (она очень была замучена), дала ей лепешку. Давай заставляй её петь песни, это помогает, все было хорошо. <...>

Да, по дороге к Ялте мы останавливались 4 раза, т. о. приехали в 8 вечера

Здесь так чудно, мило !! Берегите
Дорогой мой папа! Ваш ми
и в душе на на юге в чудном
краю! Вднем как тот бер темна
маленько, галочка и фотодеталь
Юанчик! ~~Он~~ ~~от~~ отсрочивше
всего много заставил как
теперь много неудобств.
Карту смарана. В постде били
оноо дружи, ~~с~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~
лось. Смарила, ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~
как Юшей кадетская, что ~~на~~ ~~на~~
ей ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~
они ей ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~
поручил мне похлопотать ~~на~~ ~~на~~
кел ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~
пришла проводница ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~
и Сабрашиль билетны, узнав, ~~на~~ ~~на~~
ка ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~
на ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~ ~~на~~

Лист М. О. Царевич-Лятошинської до Б. М. Лятошинського, 21.06.1941

в гостиницу вымокшие, измученные, несчастные. Ялта встретила нас холодным ливнем, а море — штормом. Волны перекатывались на набережную. Номер получили хороший, с балконом, выходящим на море, на втором этаже — № 112.

Пошли в кафе, напились горячего кофе и легли спать. Целую ночь море страшно бушевало. Сегодня с утра дождь, прерываемый кратковременным солнышком, и опять дождь и дождь. Море ещё сильно волнуется, купаться нельзя. Ходили по городу, отправили срочную телеграмму вам, т. к. вчера я не могла этого сделать, в гостинице нет ни почты, ни сберкассы.

Интересно, когда вы получили телеграмму? Я её отправила 21-го в 11 часов утра. Стоила она 14 р. Я отправила срочную, т. к. боялась, что вы все уже сильно беспокоитесь. Водолечебница недалеко от нас, называется “Имени Семашко”. Надо пойти сначала в Курортное бюро, там я узнаю, смогу ли я получить курсовку. Если будет можно, то я возьму, т. к., если из-за погоды нельзя будет купаться и гулять, то буду хоть лечиться гидропатией. Боря, я тебя очень прошу так устроить свои делишки насчет бельчишки [11], чтобы ты смог приехать за нами и поедем пароходом до Одессы. Поездом очень мучительно. Очень тебя прошу приехать пожить несколько дней в Ялте, а потом поедем на пароходом.

<...> Как мама и папа? Как бельчишки? Как мой Макса-Максинька? Джоньку лупи, чтоб отучить прыгать на людей. Целую тебя крепко, крепко благодарю. Маму и папу тоже целую, завтра им напишу. Бельчишкам привет, а Максцу поцелуй в ушко. Целую ещё.

[На полях першої сторінки листа] Здесь чаю уже нет!!! Берегите свой!

Прочитай письмо маме и папе, а то 2-й раз я уже писать не буду такого подробного» [12].

Усі інші листи, подані нижче, — епістоли вже воєнного часу. Колишній, злегка іронічний тон вислову дописувачки, що інколи простежувався в оцінці тих чи інших персонажів або подій, вже ніколи не повториться в її листах періоду війни. Своєрідним символом — передвісником лихоліття — постає тут дощ, який «переслідував» подорожуючих на усьому шляху від Києва до Ялти. А вже за місяць власні назви — Лінкольн, Інтурист, санаторій імені Семашка — сприйматимуться наче прикмети давньої казки.

Далі листи будуть дуже лаконічними. Як наскрізна тема, що їх об’єднуватиме, звучатиме тема виживання, а з нею — моторошність, смерть, страх перед невідомістю. Адже в душі ще жива пам’ять про жорстокі реалії Першої світової та громадянської воєн. Особливо глибоко закарбувалися у генетичній пам’яті киян трагічні перипетії, пов’язані із взяттям Києва більшовицькою армією Муравйова, який у першій декаді лютого 1918 р. потопив місто в крові.

Можна з упевненістю стверджувати, що трагічні події означеного часу, які пережив молодий Лятошинський у Києві, мали значний вплив на образний світ його камерно-вокальної творчості 1920-х. Диким скреготом експресивних образів віддуюють у цих творах символи страшних подій. У них композитор щедро використав поезію, яка суперечила загальним канонам жанру радянсь-

Дорогий Ю. М. та Я. К.
Ми хотіли прощати, щоб
не говорили про те
не ходили, що ми не
замірили і верні в мене
визволення повернення
в Київ, говоримо же ми
не маємо нічого до вас.
Якщо треба буде, то
ми, кожен по своїй дорозі
іде, но надерся на
визволення.
Крепко все любимо.
Горюєте собі - це зливо
для нас. Ваші М. О. Царевич 1941

Лист М. О. Царевич-Лятошинської до Б. М. Лятошинського, 13.07.1941

кого романсу (Ігор Северянин, Бальмонт, Шеллі, ворог революції Бунін, фантазмагоричний Метерлінк та інші «занепадницькі» імена). Образи їх глибоко трагічні, пов'язані з настроями смутку, смерті, відчуження тощо [13].

У поштівці від 24.06.1941, адресованій батькам, Маргарита Олександрівна не згадує про початок війни. Можливо, це пов'язано з тим, що не всі мали змогу почути по радіо 22.06.1941 і читати у «завтрашньому» номері газети «Правда» від 23 червня звернення до громадян глави радянського Уряду В. М. Молотова [14] з приводу початку війни між СРСР та Німеччиною. Але тон листа доволі тривожний: «А. К. Царевичу в Ворзель. Дорогие мои мамочка и папа! Мы с Юшей здоровы и благополучны. С нетерпением ждем приезда Бори. Думаю с ним мы скорее соберёмся. <...> Ваши Мага (Маргарита. — *І. С.*), Юша (Ія. — *І. С.*)» [15].

Відомо, що Маргарита Олександрівна і Борис Миколайович з племінницею Ією в кінця червня повертаються до Києва. Вже за кільканадцять днів усі троє виїждять на запрошення подружжя Дорошуків, батьків учня Лятошинського — композитора Ігоря Дорошука, згодом відомого радянського вченого-музиколога Ігоря Белзи, — у Плютинці, що поблизу Лубен Полтавської області. Федір Іванович Дорошук та його дружина гостинно надали прихисток на невизначений час.

У тривожному листі від 13.07.1941 Маргарита пише батькам: «...При всех обстоятельствах берегите раньше всего себя, а потом Ворзель и в последнюю очередь нашу квартиру. Делайте, как найдете нужным и найдёте более правильным. Сейчас же нам пишите по адресу: Лубны, Плютинцы, Фёдору Ивановичу Дорошуку. Для нас...» [16]. Далі лист дописує Борис Миколайович: «Дорогие Ю. Ив. и А. Куз. Мы потому просим, чтобы не говорить, где мы находимся, что мы не паникёры и верим в наше благополучное возвращение в Киев, товарищи же мои уехали прямо на Волгу. Если нужно будет, то и мы, конечно, поедем дальше, но надеюсь на возвращение. Крепко вас целую. Берегите себя — это главное для нас. Ваш Б. (Борис. — *І. С.*)» [17]. Біль, тривога, невідоме майбуття краляли душу композитора. У цих скупих рядках майорить надія на повернення до рідного Києва.

Очевидно, Борис Миколайович вже почув, що ворог спрямовує удар на Київ, а також про те, що з міста будуть евакуйовані стратегічні підприємства, організації та навчальні заклади. Тож у найближчих планах не було повернення до столиці. З архівних джерел відомо, що Київська державна консерваторія імені П. І. Чайковського, як і Київський державний академічний театр опери та балету імені Т. Г. Шевченка, не були евакуйовані. Причина проста: в першу чергу евакуювали стратегічні об'єкти, а також у тому, що з перших днів війни ворог систематично бомбардував місто, згодом почавши його артилерійський обстріл. З другої половини липня й у серпні місто опинилося перед безпосередньою загрозою захвату німецькою армією. К. Михайлов, який на той час був проректором Консерваторії з навчальної роботи, згадував, що «педагогічним працівникам, службовому персоналу, студентам, не ушедшим на фронт, бы-

Золоті свята! Грудравляю було со
 вчорашнім днем. Мелая, зтобы
 этот день мы праздновали все вместе
 те в 1942. Будем надеяться. Очень
 просим вас писать нам. Чуже стам-
 ко времени пришло, а мы не получим
 от ни слова. Письма ваша хозяйкида, я
 не можю поможю. Шатт как гду я вам
 тоже хочю написать прохотюда ште про-
 шатсея. Целую вас крепко-крепко. Обещав вам
 Дарит Ю. Ш. - А. Курт!
 До сих пор от Вас нет ни слова
 во почте! Дарит Все не пишете?
 Очень просим писать. В моем сейфере
 есть бумага и конверты сколько угодно.
 Прошле 5 не писало по почте все если все
 очень важно, если по тем или иным причинам
 не можете прийти в Варшву - пусть друг отност
 Грег Фр. или Еду Велл. мой личный рукописный
 архив на правой Траве моего стола и
 египетскую германскую со фонда Навиний
 служебного архива еще раз благодарю. Буду ждать
 ответа. Буду вам благодарен за письмо. Там
 же и зделает Кристина зделает письмо

ла предоставлена можливість індивідуальної евакуації <...> но консерваторія як учебне заведення в цілому не була евакуйована» [18].

Про складні реалії початку війни дізнаємося з листа Маргарити Олександрівни від 2.08.1941, адресованого батькам. «Дорогие мои мамочка и папа! Позавчера послали вам письмо через одного музыканта Ципорина [19]. Он очень торопился, и поэтому я не могла написать длинного письма. Такая была мне радость на мои именины, когда Дорошуки принесли от вас письмо. Я немного успокоилась, когда прочла, что у вас всё благополучно и что теперь у вас есть деньги. Не сберегайте их для нас, а лучше сделайте запасы, какие найдете нужными для зимы. Вдруг придётся вам зимовать без нас. <...> По городу ходите осторожно. Пусть мамочка не ходит в очереди. <...> У нас стало немного легче с хлебом, а было очень трудно. Вчера мы получили сразу 3 кило и стояли очень недолго. Мы послали в Харьков открытку сестре Владимира Яковл. [20] с запросом, где он. Получили от него телеграмму с приглашением ехать в Харьков. Думаю, что к сентябрю, если нельзя будет вернуться домой, придётся ехать в Харьков, т. к. там Боря будет иметь возможность заработка. Юша тоже сможет продолжить музыку. Но я не теряю надежды вернуться домой. Если поедем в Харьков, то родные Влад. Як. помогут нам устроиться. Посылок нам присылать нельзя, т. к. боюсь, что не дойдут. Денег тоже не высылайте. Тех, что папа выслал, мы до сих пор не получили, а телеграмму и письмо получили уже. <...> Целую вас крепко. Хранит вас Бог. М.» [21].

У записці Маргарити Олександрівни від 31.07.1941 читаємо: «Дорогие мамочка и папа! Вчера получили ваше первое письмо. Как раз на мои именины. Пришли Дорошуки поздравить и принесли письмо. Очень прошу вас, не ездите больше в Ворзель, очень вас прошу. Берегите своё здоровье. На деньги, которые у вас есть, купите для себя дров, вдруг придётся вам зимовать. Больше нам денег не присылайте. Пишите часто, т. к. ваше письмо шло 9 дней. Очень спешу, т. к. податель этого письма торопится на поезд. Это скрипач из квартета [22]. Целую крепко. Будьте здоровы и благополучны. Берегите себя. Ваша Мага. Юша целует» [23].

Зі спогадів Ії Сергіївни Царевич відомо, що на початку війни її вітчим, на той момент військовий високого рангу, на прохання матері Олени Браганцевої, відомої журналістки «АПН Известия», літаком відправляє її, 12-річну дівчину, до матері в Москву. Про цю доленосну подорож Ія Сергіївна говорила, що то був чи не останній літак із Києва, адже на той момент німці вже впритул підійшли до міста, де вже було чути вибухи. Про цей факт дізнаємося з листа Маргарити Олександрівни до родини, написаного орієнтовно на початку серпня 1941 року: «Дорогие мои, любимые мамочка и папа! Мы с Борей решили, что Юше надо ехать (летити до Москвы через Київ. — І. С.), она сама тоже решила

ехать. Сначала она плакала, но я её утешила, сказав, что по окончании войны она к нам вернется. Вы так же ей говорите. Брать на себя ответственность в данное страшное время невозможно. Вдруг что-нибудь случится. Мы с Борей сейчас едем в Полтаву, а оттуда в Харьков. Сегодня как раз должна прийти машина. Юша вам всё подробно расскажет о нас...» [24]. На жаль, кінцевим пунктом цієї подорожі став не Харків, а Москва.

Тож на деякий час життєві дороги подружжя Лятошинських та Гі Царевич розходяться, та вже за місяць вони перетнуться у Ташкенті, куди подалі від воєнних дій матір відправила Ію. Чи не головною причиною, з якої дівчина не залишилася з матір'ю у столиці СРСР, було те, що в планах найвищого керівництва держави активно обговорювався відступ далеко за межі Москви. Свідченням таких дій стала евакуація багатьох стратегічних підприємств та організацій, в тому числі творчих спілок і столичної консерваторії. Далі подружжя Лятошинських та Ія Царевич повертаються назад до Москви. За обопільною згодою найближчих родичів вона вирушає з Лятошинськими до Саратова, де Борис Миколайович працюватиме як педагог в евакуйованій Московській консерваторії.

У фіналі цієї епістоли Маргарита Олександрівна з гіркотою і болем виплескує на папір теплі слова підтримки найближчим і найріднішим людям: «...Как только будет возможно, мы приедем в Киев. Мне очень хотелось вернуться к вам сейчас, но лучше подождать. Вы не можете себе представить, как я беспокоюсь о вас. Продавайте всё, что можно, меняйте, не жалейте. Мамочка и папа! Как мне грустно, как тяжело, что вы не с нами. Как я беспокоюсь о вас! Но мы надеемся, что скоро будем вместе опять. Будьте спокойны, а главное, запасите продуктов сколько можно. В Лубнах нам было очень хорошо, Юша вам всё расскажет. Очень здесь хорошие люди, начиная с Дорошуков. Мы надеялись пожить здесь, а потом ехать обратно в Киев, а вышло так, что надо ехать дальше. Целую вас, обнимаю крепко. Будьте здоровы. Хранит вас Бог и Св. Матерь Божия. Скоро увидимся. Берегите себя, умоляю вас. Еще раз целую, Ваша Мага» [25].

Один з останніх листів від 30.07.1941 має потрійне авторство. Починає його Ія Царевич ніжними словами на адресу бабусі та дідуса: «Здравствуйте, дорогие дедушка и бабушка! Поздравляю Буню [26] со вчерашним днём. Желаю, чтобы этот день мы праздновали все вместе в 1942 году. Будем надеяться. Очень просим вас писать нам. Уже столько времени прошло, а мы не получили от вас ни слова. Тётя сама хозяйничает, я немножко помогаю. Так как дядя тоже хочет вам написать, приходится мне прощаться. Целую вас крепко-крепко. Остаюсь ваша Юшка...» [27].

Продовжує його Борис Миколайович: «Дорогие Ю. Ив. и Ал. Кузьм.! До сих пор от вас нет ни одного письма по почте! Отчего вы не пишете? Очень просим писать. В моем секретере есть бумага и конверты сколько угодно. Это

наше 5-оє письмо по почте вам, если не 6-оє. Очень прошу, если по тем или иным причинам решите уйти из квартиры — пусть Дуня [28] отнесет Стеф. Фр. [29] или Елиз. Васил. [30] мой нотный рукописный архив из правой тумбы моего стола и египетскую чернильницу со стола. На всякий случай посылаю ещё раз доверенность. Вдруг дадут деньги. Будет чем за квартиру заплатить. Там её и заверят. Крепко целуем. Пишите же. Б.» [31]. Відомо, що восени 1941 року Олександр Кузьмич самотужки перевіз з київської квартири Лятошинського до Ворзеля його нотний архів і бібліотеку. Тож завдяки цьому збереглася значна кількість автографів музичних творів композитора довоєнного часу [32].

Пророче звучать слова Маргарити Олександрівни, яка закінчує цей лист: «...Грустно и обидно всё это. Я готова всё претерпеть, лишь бы вы были живы и здоровы и скорее нам встретиться. Берегите себя, продавайте для себя всё, что хотите и найдёте удобным. Пока целую крепко-крепко. Хранит вас Бог и святая Матерь Божия. Ваша Мага...» [33]. Далі була війна. А їхня зустріч відбулася лише через два з лишком нескінченні роки воєнного лихоліття — вже у звільненому Києві.

Озвучений пласт листування родини Лятошинських дає можливість здійснити певні узагальнення. Через листи ми відстежуємо складні перипетії у долі композитора, зумовлені початком воєнних дій. Чітко вибудовується картина життя Бориса Миколайовича і його родини перших місяців війни, періоду, який донедавна детально не актуалізувався у музично-історичних розвідках. Страх і безвихідь прочитуємо у вербальних свідченнях героїв епістоли, переданих через умови існування, переїзди, найближчі плани, які в мирному житті позбавлені сенсу, а в час негоди спрямовані на виживання. На світоглядному рівні листи, що озвучують жорстокий наратив страшного воєнного лихоліття, змушують нас проводити парадоксальні паралелі із сьогоденням, коли мирне життя у ХХІ ст. опинилося на порозі нової воєнної загрози, зумовленої чужим перерозподілом світу. Як завше, актуально звучить одвічна риторика: чи здатні ми вчитися на помилках предків?

1. На той момент (до серпня 1941 року) Ія Царевич перебувала разом з подружжям Лятошинських. З ними (від осені 1941 року) жила у Саратові. Відомо, що упродовж 1941–1943 рр. Б. Лятошинський був професором цього навчального закладу та викладав оркестровку.

2. *Копиця М. Д.* Епістологічні документи історії української музики : методологія, теорія, практика : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознав. : 17.00.03 / М. Д. Копиця ; Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. — К., 2009. — 39 с.

3. *Лисенко М. В.* Листи [Текст] / М. В. Лисенко ; упоряд. Р. М. Скорульська ; голов. ред. А. П. Лашенко. — К. : Муз. Україна, 2004. — 680 с. : 24 арк. фото.

4. *Кузик В. В.* Лев Миколайович Ревуцький [Текст] / Валентина Кузик ; Ін-т мистецтвознав., фоль-

клористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. — К. : Лисенко М. М., 2009. — 79 с. : фото.

5. *Лятошинський Б. М.* Епістолярна спадщина : у 2 т. [Текст] / Б. М. Лятошинський. — К. : [б/в], 2002. — Т. 1 : Борис Лятошинський — Рейнольд Гліер. Листи (1914–1956 [рр.]) — 768 с.

6. Відомості про цю непересічну особистість в українському музичному мистецтві можна почерпнути з публікації: *Гомон Т.* Виконавсько-педагогічна діяльність ПІ Сергіївни Царевич у контексті становлення українського камерно інструментального виконавства другої половини ХХ століття [Текст] / Т. В. Гомон, І. Б. Савчук // *Художня культура. Актуальні проблеми : наук. вісник / ІПСМ НАМ України.* — К. : Фенікс, 2013. — Вип. 9. — С. 159–174.

7. П'ять радянських карбованців.

8. Панорама «Штурм Перекопу» — художнє полотно, присвячене Перекопсько-Чонгарській операції військ Південного фронту Червоної Армії під командуванням М. В. Фрунзе, — однієї із військових битв на завершальному етапі Громадянської війни, наймасштабніший художній проект у Радянській Росії до 1941 року.

9. Йдеться про першу дружину Бориса Романовича Гмирі Анну Іванівну Грецьку (1902–1950), вченого-хіміка. Сам співак 21 червня теж прилетів до Криму на відпочинок, де й зустрів перший день війни.

10. Випічка з м'ятою (від закачування) — мала полегшити самопочуття в дорозі.

11. Подружжя Лятошинських мало дачу у Ворзелі по вулиці Леніна, 52, яка дісталася їм у спадок від батьків Маргарити Олександрівни. Ця мальовнича місцина на околиці Ворзеля нагадувала куточок незайманої природи. Море квітів, дерев. У дворі будинку ріс величавий старий дуб, під кронами якого любив працювати Борис Миколайович. На ньому мешкали білочки, покоління за поколіннями яких приручав композитор. Кумедний випадок згадувала І. С. Царевич. З її слів, Борис Миколайович часто ходив у консерваторію з великим портфелем. Усі гадали, що в ньому важкі партитури, книжки та ін. Та виявляється, часто композитор брав портфель, аби по дорозі на базарі закупити вдосталь горішків, якими полюбляли ласувати його білочки. Захоплення Бориса Миколайовича природою цілком розділяла його дружина.

12. Лист М. О. Царевич-Лятошинської до Б. М. Лятошинського, 21.06.1941. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

13. Камерно-вокальні твори Лятошинського 1920-х підготував до друку автор публікації 2014 року: Борис Лятошинський. Романси 1920-х [Текст] / авт.-упоряд. І. Б. Савчук ; ІПСМ НАМ України. — К. ; Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2014. — 287 с.

14. Відомо, що тільки на третій день війни 24.06.1941 на основі постанови СНК СРСР і ЦК ВКП(б) було створене Радянське інформаційне бюро (*рос.* Совинформбюро, СИБ) з метою висвітлення в друкованих органах та на радіо міжнародних подій, воєнних дій на фронтах та життя країни. До того ж лише 3.07.1941 країна почула верховного головнокомандувача Й. Сталіна.

15. Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків, 24.06.1941 на поштовій картці [Почтова карточка. Ворзель, Киевской обл., ул. Ленина, 52, А. К. Царевичу]. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

16. Лист М. О. Царевич-Лятошинської та Б. М. Лятошинського до Юлії Іванівни та Олександра Кузьмица Царевичів, 13.07.1941. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

17. Там само.

18. Михайлов К. Из истории Киевской консерватории [Текст] / К. Михайлов // Академія музичної еліти України : Історія та сучасність [Текст] / авт.-упоряд. А. П. Лещенко та ін. ; гол. редкол. В. І. Рожок. — К. : Муз. Україна, 2004. — С. 86.

19. В. Ципорін — скрипаль. 1924 року грав у складі струнного квартету. У Кабінеті-музеї Б. М. Лятошинського збереглася афіша, де квартет у складі Л. Синельникова, В. Ципоріна, Б. Шнайдермана та Є. Львовського виконує романс «Комиші» Б. Лятошинського (солістка М. Горич — вокал). Також у виконанні брали участь Є. Дружиніна (арфа), З. Вайсер (кларнет) та С. Васильєв (валторна).

20. Особа не встановлена.

21. Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків, 2.07.1941. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

22. В. Ципорін. Див. посилання 19.

23. Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків, 31.07.1941. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

24. Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків. Б/д [початок серпня 1941 р.]. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

25. Там само.

26. Буня — зменшувально-пестливе від «бабуся».

27. Лист Гі Царевич, Б. М. Лятошинського і М. О. Царевич-Лятошинської до Юлії Іванівни та Олександра Кузьмича Царевичів, 30.07.1941. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

28. Дуня — служниця.

29. Особа не встановлена.

30. Особа не встановлена.

31. Лист Гі Царевич, Б. М. Лятошинського і М. О. Царевич-Лятошинської до Юлії Іванівни та Олександра Кузьмича Царевичів, 30.07.1941. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

32. У будинку композитора по вулиці К. Маркса (нині вул. Богдана Хмельницького) під час німецької окупації розмістили війську комендатуру.

33. Там само.

Список використаної літератури

Академія музичної еліти України : Історія та сучасність [Текст] / авт.-упоряд. А. П. Лещенко та ін. ; гол. редкол. В. І. Рожок. — К. : Муз. Україна, 2004. — 560 с. : іл.

Борис Лятошинський. Романси 1920-х [Текст] / авт.-упоряд. І. Б. Савчук ; ІПСМ НАМ України. — К. ; Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2014. — 287 с.

Гомон Т. Виконавсько-педагогічна діяльність Гі Сергіївни Царевич у контексті становлення українського камерно інструментального виконавства другої половини ХХ століття [Текст] / Т. В. Гомон, І. Б. Савчук // Художня культура. Актуальні проблеми : наук. вісник / ІПСМ НАМ України. — К. : Фенікс, 2013. — Вип. 9. — С. 159–174.

Копиця М. Епістологія у лабіринтах музичної історії [Текст] / М. Д. Копиця. — К. : [б/в], 2008. — 525 с.

Копиця М. Д. Епістологічні документи історії української музики: методологія, теорія, практика: автореф. дис. ... д-ра мистецтвознав.: 17.00.03 [Текст] / М. Д. Копиця ; Ін-т мистецтвознав., фолькलो-

ристики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. — К. : [б/в], 2009. — 39 с.

Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського 100 років [Текст] / авт.-упоряд. В. І. Рожок ; редкол. : В. І. Рожок та ін. — К. : Муз. Україна, 2013. — 539 с. : іл.

Список архівних джерел

Лист М. О. Царевич-Лятошинської до Б. М. Лятошинського, 21.06.1941. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків, 24.06.1941 на поштової картці [Почтовая карточка. Ворзель, Киевской обл., ул. Ленина, 52, А. К. Царевичу]. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

Лист М. О. Царевич-Лятошинської та Б. М. Лятошинського до Юлії Іванівни та Олександра Кузьмича Царевичів, 13.07.1941. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

Лист Гі Царевич, Б. М. Лятошинського і М. О. Царевич-Лятошинської до Юлії Іванівни та Олександра Кузьмича Царевичів, 30.07.1941. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків, 31.07.1941. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків, 2.08.1941. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків, Б/д [початок серпня 1941 р.]. Зберігається у Кабінеті-музеї композитора.

Сабчук Ігор. Спекотне літо 1941-го: До 120-річчя від дня народження Б. М. Лятошинського.

У статті висвітлюється листування подружжя Лятошинських до рідних перед початком та у перші місяці Великої Вітчизняної війни. Донині цей період у життєписі композитора був малодослідженим. Віднайдені архівні матеріали дають змогу скласти уявлення про місцезнаходження композитора, його переживання та найближчі плани, що загалом свідчить про трагічну ситуацію буття в Україні, пов'язану з веденням бойових дій між військами СРСР та Німеччини.

Ключові слова: джерелознавство, епістологія, лист, листування, «Ялта 1941», Борис Лятошинський.

Сабчук Ігор. Жаркое лето 1941-го: К 120-летию со дня рождения Б. Н. Лятошинского

В статье освещается переписка супругов Лятошинских к родным перед началом и в первые месяцы Великой Отечественной войны. Доныне этот период в жизнеописании композитора был малоисследованным. Найденные архивные материалы дают возможность составить представление о местонахождении композитора, его переживаниях и ближайших планах, что свидетельствует о трагической ситуации бытия в Украине и связано с ведением боевых действий между войсками СССР и Германии.

Ключевые слова: истоковедение, эпистолия, письмо, переписка, «Ялта 1941», Борис Лятошинский.

Savchuk Igor, PhD. Hot summer 1941: For the 120th Anniversary of the birth of B. Lyatoshynsky

The purpose of the proposed research is to actualize the letters written by Lyatoshynskiy couple to their family before and during the first months of World War II. Among epistolary texts found a letter to the grandparents from Yushi Tsarevich — a childhood nickname that Margaryta Olexandrivna, wife of the composer, gave it to her niece Iya Sergiyevna Tsarevich, later known pianist, founder of the Ukrainian school for chamber and instrumental performance.

Sources and epistolary as a whole make it possible to make modern scholars objective view of certain historical events, processes, disclose passionate activity iconic personalities of music in the time of alienation. A significant impetus to the development of modern Ukrainian art was the publication and commentaries of the composer's letters streamlined by R. Skorulska, analytics based on D. Revutskiy's letters in scientific research by B. Kuzyk, B. Lyatoshynsky correspondence with the teacher, and later ally and friend R. Gliere filed by M. Kopytsya and I. Tsarevych and other work in this direction. This research helped to present the artist's personality without distortion caused by impacts of a vulgar sociology, and opened entire fields of values that help better to understand his work.

The keeper of B. Lyatoshynsky's office-museum, a brilliant pianist, professor at the National Music Academy of Ukraine Iya Tsarevych kept war letters of Margaret and Borys Lyatoshynsky in a small envelope with a handwritten inscription «Yalta 1941». There are only eight letters dated June-August 1941, when the people's faith in the imminent end of hostilities fed their thoughts and hopes. Today's perception of these letters voiced ontological trope: being «before» and «after» the war. And if «before» make us happy over time, simple life pleasures characters epistles, the «after» — a time when the pain and bitterness generate indescribable longing for the days from the past and yet invincible faith in a victory of life.

It is known that a few days before the war, namely June 18, 1941 Borys sent his wife and niece Iya for vacation in Yalta. Margaryta Olexandrivna, who had considerable literary talent and an ability to observe and fine attention to detail. In a letter dated June 21, she meticulously describes the impression of a complex road to a dream vacation and regrets that Borys gave up their shared journey. In this the only pre-war letter to her husband she described in detail as a true artist of a documentary the last days of peace in the country. Reader entering the atmosphere of pre-war time with his daily chores, draws a sea of objective information about the then peaceable life, which always is recognized later, especially at the hour of the war apocalypse. These simple life experiences that show the end of fragile peace in Europe and the beginning of the war on the territory of the USSR perceived as paradoxical parallels to the present, when the world is again on the verge of geopolitical redistribution, and the tragic fate of ordinary war generation people does not affect our collective consciousness and the ability to learn from the mistakes of ancestors.

The published Lyatoshynsky's family correspondence makes it possible to make some generalizations. First of all, through the letters we can observe all the complex twists and turns in the life of the composer due to the outbreak of war. This clearly builds up a picture of life of Borys Lyatoshynsky and his family during first months of the war, a period which, until recently, had no detail activities in musical and historical research. Secondly, the letters appear from oblivion the names of famous forgotten people of the pre-war period. The fear and hopelessness in the verbal testimony of the characters epistles transmitted through the conditions of existence, moving, immediate plans that are in civilian life meaningless and in a time of hardship focused on survival. Thirdly, the worldview level of the letters that are voicing brutal narrative of the terrible war years, forcing us to make paradoxical parallels to the present, when a peaceful life of the twentieth century appear on the steps of a new military threat caused by the redistribution of the world. As always, this old rhetorical question will sound actual : can we learn from the mistakes of our ancestors?

Keywords: source studies, epistology, letter, correspondence, «Yalta 1941», Boris Lyatoshynsky.